

Veertig procent van de wereldbevolking ging vorig jaar naar de stembus. Een record. Maar de voorkeur voor een ondemocratische, sterke leider groeit.

PIET H. DE JONG EN JAN VAN BENTHEM BEELD AP / EFREM LUKATSKY, ERMINDO ARMINO EN VADIM GHIRDA

Verlangend naar een ster

- ◆ Een 'sterke leider' die van wangen weet en zich niet stoort aan 'democratisch geneuzel' wordt aantrekkelijker in onrustige tijden. De democratie zit in de gevarezone.
- ◆ Zijn politieke leiders die de democratie als waardensysteem koesteren, nog wel in staat de opmars van de 'sterke leider' te stuiten? Of gaat de democratie aan innerlijke zwakte langzaam ten onder?
- ◆ Een democratie kan ten diepste niet bestaan zonder religieuze kern en is zelfs afhankelijk van de christelijke waarheid, betoogt ethicus Ad de Bruijne.

Nederlandse vrouw bij de stembus. 'Onmisbaar voor de democratie: de erkenning dat leiders onder Gods gezag staan.'

Democratie kan niet zonder inhoud

De burger is boos en bang en wenst een sterke leider. Die leider heeft daadkracht en laat zich niet te veel leiden door 'democratisch geneuzel'. Vooral ouderen, en meer vrouwen dan mannen, koesteren deze gedachten.

Politicooloog André Krouwel, maker van het Kieskompas, peilde een diep onbehagen onder een meerderheid van het Nederlandse volk. Hij probeerde met zijn onderzoek de emotie van mannen en vrouwen in beeld te krijgen. Er leeft een diep onbehagen bij velen, was zijn bevinding ruim een jaar geleden. Dat gegeven bevestigt wat het officiële onderzoeksbureau, het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), al jaren als trend ontwaart: veel Nederlanders willen een sterke leider. Dat type leider zie je niet of nauwelijks bij de traditionele, gevestigde politieke partijen. Zij leveren leiders af die amper die naam verdienen. Neem de dienstdoende premier van Nederland, Mark Rutte. Hij spreekt niet van een ambt dat hij bekleedt, maar van een baan die hij heeft.

protestpartijen

De democratie waarin deze zakelijke leiders hun werk doen, mist iets. De opkomst en groei van protestpartijen en populistische bewegingen is ook een reactie op de professionele politiek, een politiek die door bestuurskunde wordt gekenmerkt en vaak technocratisch van aard is, constateerde politicologe Sarah Leah de Lange. Heeft de democratie wel een antwoord op die existentiële problemen? Of vertilt ze zich eraan en sterft ze een stille dood? Ad de Bruijne, hoogleraar ethiek aan de Theologische Universiteit Kampen, schreef er een alarmerend essay over in *Denkwijzer*, het tijdschrift van het wetenschappelijk bureau van de ChristenUnie. Hij stelt dat de westerse democratie in een crisis verkeert en dat die crisis onoplosbaar lijkt en dat de democratie misschien zelfs stervende is. Als de zaak er zo voor staat is het zelfs mogelijk, vreest De Bruijne, dat de democratie zichzelf langs democratische weg afschaft. Zo wordt de weg ingeslagen naar een vorm van dictatuur. 'Dat gebeurt wanneer het volk in meerderheid kiest voor leiders en wetten met een ondemocratische inslag.' Een weg die niet denkbeeldig is, zo toont de geschiedenis, recent en langer geleden, aan. De Bruijne refereert aan het Duitsland van Adolf Hitler in de jaren dertig van de vorige eeuw. Maar ook aan het Egypte van Mohamed Morsi en het Rusland van Vladimir Putin. Nederland kan die gevaarlijke weg richting dictatuur evengoed inslaan als een meerderheid van het volk een stem uitbrengt op de populistische leider Geert Wilders, sombert De Bruijne. De zwakte van een democratie is al beschreven door grote denkers over het democratische stelsel. De botte uitkomst van het *one man, one vote*-systeem kan leiden tot de 'tirannie van de meerderheid', zoals de conservatief Edmund Burke het ooit verwoordde in reactie op de gewelddadigheden waarmee de Franse Revolutie gepaard ging. Op de zolderverdieping van het CDA-partijbureau is de jonge jurist Maarten Neuteboom bezig met deze thema's. De CDA-wetenschapper bereidt een

publicatie voor over de relatie tussen overheid en burger. Hardop denkend ontvouwt hij alvast wat hoofdlijnen.

In de hele westerse wereld staat de relatie tussen kiezers en gekozenen zwaar onder druk. 'Dat is slecht voor de democratie, want democratie veronderstelt juist een goede betrokkenheid met de kiezers, dat verschaft de democratie haar legitimatie.' Een vergelijking met de jaren dertig van de vorige eeuw en de tijd waarin we nu leven, dringt zich op. In Nederland klonk toen de roep om een 'sterke leider'. Er was een economische depressie en velen raakten werkloos. Tal van kiezers zagen in de antirevolutionaire voorman Hendricus Colijn de geschikte leider om de crisis te lijf te gaan. Ook nu is er een forse werkloosheid en woedde er een crisis die jarenlang de economie deed haperen of zelfs deed krimpen. De democratie is niet goed in staat een antwoord te formuleren op een dergelijke crisis. Het is bar lastig, zegt Neuteboom, voor politieke leiders om het verhaal van 'minder verzorgingsstaat' en 'een stapje terug' over te brengen. 'De economische crisis zorgt voor veel onze-

kerheid en de politiek slaagt er niet in die onzekerheid weg te nemen en hoop te bieden'. Als de politici van de gevestigde partijen er niet in slagen goede antwoorden te geven op de zorgen van tal van mensen, dan is de vloer vrij voor de populist. In tijden van crisis en chaos is de behoefte aan leiders groot. Neuteboom grijpt terug op de klassieke oudheid, onder andere op de filosoof Plato, die eigenschappen aangaf waarover een goede leider dient te beschikken. Een goede leider is verstandig, kan goede redes houden, is moreel integer, is betrokken op het land en heeft besef van de waarden van zijn land. Die waarden vormen de diepere grondslag van de cultuur die het land heeft gevormd en voortgebracht.

democratie en waarheid

In zijn essay wijst Ad de Bruijne erop dat het concept van de democratie ten diepste 'niet kan bestaan zonder religieuze kern en zelfs afhankelijk is van de christelijke waarheid'. De theoloog noemt twee basale christelijke overtuigingen die

voor het wezen van de democratie onmisbaar zijn. Dat is in de eerste plaats de erkenning dat God soeverein is. Die erkenning houdt in dat ook de leiders, net als het volk, onder Gods gezag staan. Dat leidt tot een relativering van het overheidsgezag en tot erkenning van de rechten van het volk. De tweede overtuiging is dat binnen het volk in

De kortste en somberste analyse komt van het rapport van Freedom House over de vrijheid in de wereld in 2015: 'Democratie afgedankt; de terugkeer van de ijzeren vuist.'

ke leider

'Het gezag erodeert en mensen zijn vooral bezig hun eigen belang na te jagen.'

principe ieders stem telt en mag klinken. De Bruijine vreest dat die twee overtuigingen vandaag de dag 'wankelen', waarmee de crisis van de democratie zich verder verdiept.

Neuteboom is niet zo somber als de ethicus, maar ziet wel degelijk de 'morele crisis' waaraan de westerse, dus ook de Nederlandse democratie, lijdt. Bekend is de uitspraak van de Britse staatsman Winston Churchill over de tekortkomingen van de democratie. 'Democratie is niet de volmaakte en alwijze bestuursvorm', zei de Britse leider op 11 november 1947 in het Lagerhuis. Hij voegde eraan toe dat 'van de democratie wel is gezegd dat het de slechtste regeringsvorm is, op al die andere vormen die van tijd tot tijd geprobeerd zijn na'.

richtingloosheid

De democratie kent schaduwzijden, beaamt Neuteboom. 'Terwijl het gezag erodeert, zijn mensen in de moderne democratie vooral bezig hun eigen belang na te jagen. Er is ook een crisis van

waarden aan de gang. We weten niet goed meer wat we met onze vrijheid aan moeten. Een zekere richtingloosheid kenmerkt onze democratie. De heersende opvatting lijkt te zijn: doe wat je wilt, zo lang je de wet maar niet overtreedt. Die opvatting gaat voorbij aan het grote belang van waarden in de samenleving. Niet alles is in wetten te vangen.' Neuteboom weigert zwartgallig te zijn. Wel is hij er vast van overtuigd dat de democratie 'niet leeg kan zijn'. Het democratisch systeem moet meer zijn dan de procedurele regel: de helft plus één beslist. 'De erkenning van belangrijke waarden die de politieke arena overstijgen, namelijk dat eenieder gelijk is voor de wet en dat elk persoon eerbied verdient, maakt dat democratie meer is dan een procedure. Die waarden zijn, weliswaar niet exclusief, nauw verbonden met het christendom. Democratie moet verbonden zijn aan de rechtsstaat. Belangrijk is dat de overheid doet aan zelfbinding en zich houdt aan het recht en de waarden die de democratie inhoud geven. Die democratie is dan meer dan een simpele zoektocht naar een meerderheidsbeslissing.' ♦

De sterke leider, die levert

In Nederland mag de democratie nog veerkracht hebben, wereldwijd is de groei ervan tot stilstand gekomen. Steeds meer leiders tonen openlijke minachting voor zowel de rechtstaat als de mensenrechten – de basiswaarden van iedere democratie. En ze hebben de wind mee. Het aantal aanhangers van de westerse democratie 'is jaar na jaar aan het teruglopen, vooral onder jongeren', meldt het Russische staatspersbureau Sputnik News. In een onderzoek onder de Russische kiezers zou blijken dat de steun voor een terugkeer naar een politiek systeem naar het voorbeeld van de Sovjet-Unie (met één partij) juist is toegenomen. Bij doorvragen bleek de reden: 'Ruim de helft van de ondervraagden gelooft dat een economisch systeem dat is gebaseerd op staatsplanning en distributie het beste is.' In dit antwoord ligt de kern van de populariteit van president Putin: de Russen willen een sterke staat, die levert. En dat gaat in hun ogen het beste als die staat wordt geleid door een sterke man. Putin leverde ook een stevig portie nationale trots, door de inlijving van de Krim en het conflict met Oekraïne. Prompt steeg de waardering voor zijn optreden. Eind februari was dat zelfs een verpletterende 86 procent geworden, stamelde CNN. Alleen in 2008, direct na de oorlog met Georgië, waarbij hij het Westen ook al trotseerde, was hij zó populair.

Tussen het oorlog bedrijven en land inlijven door presenteert Putin zich consequent als de grote weldoener, die sociale programma's ondersteunt met inkomsten uit de gas- en olieverkopen.

patroon

Dit patroon, tamboereren op nationale trots en zich presenteren als de goede leider die het beste met zijn volk voor heeft, is hét sterke verkooppunt van leiders die het graag alleen voor het zeggen hebben: 'Vertrouw mij nu maar, dan komt het goed.'

Dat deed de Hongaarse premier Viktor Orbán ook voor zijn herverkiezing, april vorig jaar. In zijn 'sterke puntenoverzicht' hamerde hij op het terugdringen van het begrotingstekort tot onder de drie procent, het verlagen van de energieprijzen voor huishoudens en de 'ommekeer' van de stagnerende economie. Samengevat: 'Ik lever.' Intussen had Orbán wel de grondwet en de rechtspraak aangepast en de media genuilkorfd. Daar kon hij mee wegkomen, doordat veel Hongaren waren teleurgesteld in wat bijna 25 jaar democratie onder de voorgaande regeringen had opgeleverd. Bijna de helft van de Hongaren zou wel weer een staatsgeleide economie willen, blijkt uit een onderzoek van het Amerikaanse Pew Research Center. Nog groter is de teleurstelling in de politiek: 77 procent geeft aan ontevreden te zijn met de manier waarop de democratie werkt. Niet dat de Hongaren de democratische idealen al bij het oud vuil hebben gezet – die idealen worden nog wel breed gesteund, met 79 procent. Maar de economische stagnatie is voor veel ondervraagden simpelweg een belangrijker thema. En juist op dat terrein beloofde Orbán te leveren.

successen

'Onze sterke man, die de rust zal herstellen', is ook het verkooppunt van de Egyptische president Abdel Fattah al-Sisi. Vier jaar na de Arabische Lente, die juist gericht was tegen de alleenheerschappij van Mubarak, moet een generaal nu de democratie redden. Hoewel – de democratie redden? 'Nationale veiligheid gaat voor mij boven democratische vrijheden', zei al-Sisi tijdens een televisie-interview. Voor veel Egyptenaren ligt de

Een vrouw geeft haar stem in Moldavische verkiezingen. In Oost-Europa is inmiddels 'niet één volwaardige democratie meer over'.

klemtoon net wat anders – wat hen betreft gaan eten en werk boven democratie – maar de essentie van hun keuze is dezelfde: Sisi is de enige die kan leveren.

Nog wat verder weg hebben ruim zeventien miljoen Indiëse kiezers in meerderheid hun stem gegeven aan Narendra Modi in de grootste verkiezingen die in de menselijke geschiedenis zijn gehouden. Modi's sterke verkooppunt: economische successen in de deelstaat Gujarat waar hij al dertien jaar de scepter zwaaid. Daarvoor zagen de Indiërs graag wat mogelijke betrokkenheid bij een eerder bloedbad door de vingers.

stilstand

In 2012 is de groei van de democratie in de wereld tot stilstand gekomen, constateren de onderzoekers voor de Democracy Index van *The Economist*. In plaats daarvan is er een 'duidelijke achteruitgang van de persvrijheid'. Hetzelfde geldt voor de vrijheid van meningsuiting, respect voor de rechtsstaat en de ruimte om oppositie tegen de zittende macht te voeren. Volgens de index is er in Oost-Europa inmiddels 'niet één volwaardige democratie meer over'.

De kortste en somberste analyse komt van het rapport van Freedom House over de vrijheid in de wereld in 2015: 'Democratie afgedankt; de terugkeer van de ijzeren vuist.' De vicevoorzitter van Freedom House, Arch Puddington, zegt daar het volgende over: 'Minstens zo verontrustend als de meetbare achteruitgang is de openlijke minachting voor democratische uitgangspunten die de sterke leiders het afgelopen jaar in woorden en de daden toonden. Tot voor kort deden ze tenminste nog alsof ze de regels en de mensenrechten respecteerden. Maar nu slaan ze die steeds openlijker in de wind en bepleiten de voordelen van een alleenheerschappij.'

Na een paar jaar is ook die trend duidelijk: sterke mannen leveren niet alleen, ze pakken ook zaken af. Zaken als vrijheid en recht die niet gemakkelijk in statistieken te vangen zijn, maar wel waarde hebben en een hoge prijs zullen vergen als ze heroverd moeten worden. Dat zal dan ten koste van levens gaan. ♦